

811.161.2:81'38]: 81'373.611

Валентина Заєць

МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНА ДЕРИВАЦІЯ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Г.ВДОВИЧЕНКО «ПІВ'ЯБЛУКА»)

У статті розглянуто особливості морфолого-синтаксичного способу словотворення на матеріалі сучасного літературного твору. Доведено ад'єктивізацію дієприкметників, субстантивізацію прикметників, дієприкметників, числівників, вигуків, прономіналізацію числівників усталеними зворотами. Установлено конверсію іменників у прислівники. Обґрунтовано значущість взаємопереходів у підсиленні експресивності, образності мовлення героїв твору, об'єктивного зображення подій, обставин життя. Уживання конверсії різних видів пояснюється гендерним фактором. Підтверджено вплив конверсії на стилістичні якості художнього твору, зокрема на гендерному рівні взаємопереходи використовуються для мовної експресії, виразності, образності. Перспективним видається використання в художньому стилі різних видів конверсії для посилення розповідної манери твору.

Ключові слова: дериватологія, морфолого-синтаксичний спосіб словотворення, частини мови, конверсія, ад'єктивізація, субстантивізація, прономіналізація.

Морфолого-синтаксична деривація виступає вагомим чинником поповнення лексичного складу мови загалом, зокрема в художньому дискурсі вона суттєво посилює стилістичний процес.

Взаємопереходи частин мови в різні лексико-граматичні класи слів широко представлені в літературних творах і були об'єктом наукових розвідок відомих мовознавців В. Виноградова, О. Пешковського, О. Потєбні, О. Шахматова, Л. Щерби, М. Немировського, Л. Винокурова, М. Лукіна та О. Пешковського. На стилістичних властивостях перехідних явищ на основі літературного твору зосереджував увагу В. Ващенко [2, 122], на сучасному етапі – О. Пономарів [6, 131] та Л. Мацько [5, 48].

Т. Хомич вважає морфолого-синтаксичну деривацію «базою для зміни семантичної та граматичної природи слів і словосполучень» [7, 96]. Погоджуємося з думкою Т. Возного, що «відсутність методики аналізу стилістичних властивостей словотвору» позбавляє можливості принагідно розкрити особливості художнього дискурсу, побудованого на розмовному стилі, тому вважаємо актуальним дослідження впливу конверсії на стилістичне навантаження художнього твору [4].

На сьогодні в мовознавчій науці бракує досліджень ролі морфолого-синтаксичної деривації в текстах романів сучасної письменниці Галини Вдовиченко, зокрема впливу перехідних процесів на стилістичні засоби художнього тексту. Тож мета статті – розкрити роль морфолого-синтаксичної деривації в тексті сучасного твору письменниці Г. Вдовиченко.

Дослідження взаємопереходів у художній спадщині Г. Вдовиченко дає змогу показати стилістичні риси конверсії, її можливості розкрити почуття, настрої героїв, їх духовний світ.

Субстантивация характерна для художнього твору і надає йому експресивності. Перехід із лексико-граматичних класів прикметників до іменників супроводжується, як правило, зміною синтаксичної функції в реченні, тоді як морфологічні категорії залишаються без змін. Як відомо, мовознавці поділяють субстантивацию на *повну (лексичну)* субстантивацию, за якої слово виступає в реченні як іменник і *неповну (синтаксичну)*, за якої слово може вживатися й у своєму власному значенні, і в значенні іменника. У романі письменниця використовує тричі субстантив «шефова» (помічник керівника), який належав до присвійного прикметника, а, втративши граматичні ознаки, виконує роль додатка в реченнях, на кшталт: «Приємно бачити свою **шефову** не біля комп'ютера у редакції, а на вечірній вулиці!» [3, 58], «Непевною ходою отетерілий Єрохін провів **шефову** з товаришками під самі двері...» [3, 59], «Постійно смикають **шефову**, заходять до кабінету кому заманеться, відволікають, не дають зосередитися» [3, 156].

Неповна субстантивация представлена в романі тричі лексевою «майбутнє», яка, маючи широке використання в розмовному стилі, втрачає граматичні категорії прикметника і набуває ознак іменника, відповідно виконує синтаксичні функції додатка, наприклад: «Історія з вухом трапилася ще у часи роботи в газеті і залишила Галі настанови на **майбутнє**»; [3, 101], «... майстер Пінзель випередив усіх, відправивши у **майбутнє** свого посланця, що мав нагадати про нього кому треба» [3, 123]. Неповну субстантивацию має також лексема «знайомі», яка в реченні виступає головним членом речення («**Знайомі** подивувалися, поговорили про новину й заспокоїлися» [3, 93]) або прямим додатком: «... як **знайомих** зустрінеш» [3, 73], «**Знайомим** сказали, що про вагітність Магди мовчали, бо боялися вректи» [3, 93].

Інші субстантиви («**хворого**», «**вільним**», «**випускному**») також виконують у реченні функцію другорядного члена речення – додатка, не змінивши при цьому морфологічних категорій: «Скинула з себе трикотажну кофтину з довгим рукавом, футболку з коротким рукавом – капустяні листочки одєжини **хворого**» [3, 99]; «І лише тоді відчув себе **вільним**» [3, 202]; «Яка у вас була сукня на **випускному**, пані Ірино?» [3, 166].

Зазнають переходу в лексико-граматичні класи іменників інші лексеми («**чергова**», «**вихідні**», «**швидка**»), які, субстантивуючись, теж виконують різні синтаксичні функції (підмета, прямого додатка): «У дверях стояла нічна **чергова**» [3, 55], «Треба викликати «**швидку**» – тобі й дитині потрібна медична допомога» [3, 89], «Вона їх ледве стримувала, чекаючи вечорів і **вихідних**, коли можна буде відкрити ноутбук із першим розділом майбутнього роману» [3, 126].

Лексема «**старий**», маючи експресивне забарвлення, вказує на ознаку особи за віком і виконує синтаксичну функцію означення. Г. Вдовиченко зазначену лексичну одиницю вживає на позначення давніх реалій життя героїв або уже не

нових предметів і в реченні ці лексеми виконують роль додатка, як-от: «І ось, коли вона була впевнена, що вороття до **старого** не буде, зірвався» [3, 144]; «Вона ж вибралася з колії, натомість опинилася у сусідній колії, що пролягала паралельно до **старої**, такої самої ширини, такої самої глибини» [3, 95].

Субстантивізація дієприкметників суттєво впливає на граматичну природу слів і словосполучень тоді, коли в реченні, втрачаючи свої ознаки, субстантиви виконують функцію другорядного члена речення – прямого додатка, наприклад: «Вона підсвідомо відчувала, у чому сила **побаченого, почутого, прочитаного**, але хоч як Галя пропонувала їй: «Напиши про це! Напиши своє враження від книжки... » [3, 104], Краще не витратити час у марних пошуках **запланованого**, а придбати річ, яка несподівано припала до душі» [3, 82].

Зазнає переходів у прикметник лексема «**один**», субстантивуючись, втрачає граматичні ознаки числівника і набуває ознак прикметника, в реченні виконує роль означення, наприклад: «**Один** задум виник» [3, 80], «І ще **один** урок засвоїла вона тоді» [3, 87], «Їй ставили **один** діагноз, другий, щось знаходили підозріле в Ігоря...» [3, 93], «Далі – лише **одна** категорія: жінка без віку» [3, 84].

Помітною є субстантивізація вигуків, що переходять у розряд іменників, виконуючи синтаксичну функцію додатка, як-от: «Думаю, коли ми з Віктором вигукували **«Будьмо!»**» [3, 19], «Він переглянув її записи, кілька разів видав зверхнє **«пс-с!»**» [3, 36]; «Завтра можна буде розповісти йому страшну історію про те, як він, ..., проскочив усередину і голосніше від усіх кричав Максіві **«браво!»**» [3, 59].

У романі зустрічаємо ад'єктивізацію дієприкметників, які в реченні виконують функцію означення: «Подальшим на оптимально **вибудованому** маршруті був дім Галі» [3, 61], «Як найкращий фотопортрет, **зроблений** під час **виснажливої** праці» [3, 101], «І Магда закрила цю тему, припинила стукати в **зачинені** двері...» [3, 93], «Це почало нагадувати той період життя, коли вона поверталася додому **спустошена**, залишки повітряної кульки на асфальті, **розчавлені** чужими підшвами»; «Усюди **обдерті, не ремонтвані** ще з радянських часів стіни, тріщини на стелях, **запорошені, вкриті** павутинням сходові майданчики...» [3, 95].

Прономіналізація є помітним явищем у романі Г. Вдовиченко. Втрачаючи морфологічні ознаки числівника, лексеми «**один**», «**два**» прономіналізуються і набувають граматичних категорій займенника, які співвідносяться із прикметником або іменником, відповідно у реченнях виконують синтаксичні функції головних членів речення або другорядних. Тоді як числівник «**нуль**», прономіналізуючись, виконує в реченні функцію додатка: «А на роботі усе без змін, тобто щодня усе спочатку, з **нуля**» [3, 33]. Прономіналізація числівників виявляє експресивність в усталених зворотах: один одному, один другому, одна на одну, одне від одного, як-от: «Як в улюбленому анекдоті Юрія Нікуліна: від пункту А до пункту Б назустріч **один одному** вийшли два поїзди і не зіткнулися – не доля» [3, 167]; «Приставила дві напівсфери **одну до одної**, повернула обидві зустрічним рухом»; «Біля кабінки водія стояли впівоберта **одне до**

одного хлопець і дівчина, навіть не підозрюючи, наскільки гармонійно за зростом і комплекцією вони виглядають» [3, 165]; «У коридорі почулося енергійне гупання, і вони ледве встигли відскочити **одне від одного**» [3, 119]; «Кілька секунд дивилися **одна на одну**, одночасно зрозумівши, що **обидві** мають стосунок до господаря цього помешкання» [3, 143]; «**Дві** жінки прийшли розплачуватись за покупки, вже в обновах, і, показуючи **одна на одну...**» [3, 134]; «Два шматки дерева припасовані **один до одного**, навіть малюнок на поверхні – **один на двох**» [3, 121]; «Вони не любили **один одного**, але **один** просив іншого, та що просив – благав, аби той вислав йому сто, чи скільки, забула, здається сто рублів, бо програвся уцент» [3, 151].

Перехід іменників у прислівники є характерним явищем для розмовного стилю. Адвербіумам властива невідмінюваність, злиття форм іменника з прийменником, наприклад: «Завіса поповзла **вгору**, відкривши щемливу картину: перед мікрофоном стояв Алан Сілсон, старий і сивий» [3, 124], «Вона могла б нарешті зібрати **докупи** свої кращі інтерв'ю з відомими акторами, режисерами...» [3, 123].

Отже, стилістичні якості художнього твору помітно зростають за умови конверсії на основі морфолого-синтаксичного способу словотвору. Проведене дослідження конверсії у романі «Пів'яблука» Г. Вдовиченко дає підстави стверджувати, що взаємопереходи в художньому стилі виступають засобом мовної експресії, виразності, образності.

Перспективним видається використання в художньому тексті різних видів конверсії для посилення розповідної манери твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білодід І.К. Стилістичне використання засобів словотвору / І. К. Білодід // Українська мова в школі. – 1951. – №3. – С. 24–31.
2. Ващенко В.С. Стилістичні явища в українській мові. Ч. I. Харків. – 1958. – 227 с.
3. Вдовиченко Г. Пів'яблука : роман / Галина Вдовиченко ; передм. Г. Пагутяк. – Харків : Книжковий Клуб «Сімейного Дозвілля». – 2014. – 208 с.
4. Возний Т.М. Стилістичні можливості дієслівного словотвору в сучасній українській літературній мові – Режим доступу : <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/>. – Назва з екрану.
5. Мацько Л.І. Стилістика української мови: Підручник / Л.І.Мацько, О.М.Сидоренко, О.М.Мацько; За ред. Л.І.Мацько. – К.: Вища шк. – 2003. – 462 с.
6. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. – 2000. – 248 с.
7. Хомич Т.Л. Субстантив як основа морфолого-синтаксичної деривації (на матеріалі україномовної творчості Євгена Гребінки) [Текст] / Т.Л.Хомич, Г.О.Мурашко // Література та культура Полісся : Збірник наукових праць / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2011. – Вип. 68 : Спадщина

Євгена Гребінки у соціокультурному контексті (до 200-ліття від дня народження письменника). – С. 96–102.

В статье рассматриваются особенности морфолого-синтаксического способа словообразования на материале современного литературного произведения. Обоснована значимость взаимопереходов в усилении экспрессивности, образности речи героев, объективного изображения событий, обстоятельств жизни. Употребление конверсии различных видов объясняется гендерным фактором. Выводы из проведенного исследования заключаются в подтверждении влияния конверсии на стилистические качества художественного произведения, в частности на гендерном уровне взаимопереходы используются для речевой экспрессии, выразительности, образности. Перспективными представляются использования в художественном стиле разных видов конверсии для усиления повествовательной манеры произведения.

Ключевые слова: дериватология, морфолого-синтаксический способ словообразования, части речи, конверсия, адъективация, субстантивация, прономинализация.

The article examines the fragments of the features of morphological and syntactic derivation method on the material of the modern literary work. Adjectivation of participles, substantivation of adjectives, participles, numerals, exclamations, pronominalization of numerals have been proved. The conversion of nouns into adverbs has been established. The importance of strengthening the mutual transition of expressive, figurative speech of characters of the work, objective picture of events and life circumstances have been proved. The usage of different types of conversion is explained by the gender factor. The conclusion of the study is to confirm the influence of conversion on stylistic quality of a literary text, in particular, on the gender level the mutual transition of the language is used for expression, expressiveness and figurativeness. Literary style used in different types of conversion gains more intensification to the narrative style of the work.

Keywords: derivatology, morphological and syntactic derivation method, parts of speech, conversion, adjectivation, substantivation, pronominalization.

Стаття надійшла до редакції 10. 03.2016

Прийнято до публікації 21.03.2016